

De evolutie van mens en aarde

FRANK WIJNBERGH, ARTS

De opvattingen over het ontstaan van mensheid en aarde zijn al eeuwen omstreden. In onze tijd overheersen de feiten die de natuurwetenschap aan het licht heeft gebracht en de theorieën die ze daaraan heeft ontwikkeld. Wanneer je je hierin verdiept en tegelijk een door de antroposofie geleide ontwikkelingsweg gaat, kun je door tegenstrijdigheden innerlijk in het nauw komen. Frank Wijnbergh beschrijft de ontwikkeling van de aarde en de mens vanuit deze twee uitgangspunten.

1. Natuurwetenschap en antroposofie

De wetenschap die zich bezighoudt met de oudste verschijning van de mens, de paleontologie en de paleoantropologie, baseert zich op gevonden fossiele overblijfselen. Rudolf Steiner richt, als hij zich met dit onderwerp bezighoudt, de blik op de ziel van de mens die in oertijden leefde in een volledige verbondenheid met hoge geestelijke wezens. Hieronder een eerste onderscheid tussen deze beide richtingen.

Er zullen steeds meer mensen komen die zich op een gegeven ogenblik voor de dringende opgave gesteld zien om bruggen te slaan tussen de feiten die de natuurwetenschappen aan het licht hebben gebracht bij het zoeken naar inzicht in het ontstaan van het heelal, met daarin de aarde en de mensheid, en de beelden die Rudolf Steiner antroposofen daaromtrent heeft aangeboden. Hoe dieper de interesse in de gedachtewereld van de natuurwetenschap wordt, des te sterker raakt de ziel gekweld door de tegenstrijdigheden die zij op haar innerlijke, door de antroposofie geleide ontwikkelingsweg tegenkomt. Bijvoorbeeld de tegenstrijdigheden tussen de gedachten van de natuurwetenschap, waarbij de mens het resultaat is van een reeks min of meer toevallige, zuiver stoffelijke processen, en de beeldenwereld die Rudolf Steiner schetst, waarbij de mens als wordend wezen aan het begin van alle ontwikkelingen staat. De werkwijze van de natuurwetenschap is daarbij veel te integer om zonder meer opzij gezet te worden, de resultaten van

1. Natuurwetenschap en antroposofie	1
2. Afkoeling en verdroging	3
3. Buiten de gebruikelijke orde	4
4. Verharden en oplossen.....	5
5. Aardse tijd – geestelijke tijd	7
6. Onvoorstelbaar traag	9
7. Afdaling uit een hoog bewustzijn	10
8. Nominalisten en realisten	12
9. Veroveren van vrijheid	13

haar onderzoek moeten door antroposofen zorgvuldig overwogen en zo mogelijk in overeenstemming gebracht worden met het antroposofische mens- en wereldbeeld. Een moeilijke opgave.

Voor zover we aan die opgave niet voldaan hebben, lopen we de kans te verworden tot een sekte. Het trachten te voldoen aan die opgave kan daarentegen een belangrijke stap in de innerlijke ontwikkeling betekenen. Het wordt dan de moderne versie van de ontwikkelingsweg die een leerling van de hybernische mysteriën moest doormaken door de confrontatie met de twee beeldzuilen die in die mysteriën een belangrijke rol speelden, en waardoor langzamerhand een schouwend bewustzijn kon worden gewekt.¹

Het is voor de huidige mens buitengewoon moeilijk om zich voor te stellen dat het bewustzijn zoals wij dat nu kennen in het verleden een principiële ander karakter had en daarbij bovendien toegang had tot andere, hogere werelden. Dat is begrijpelijk, want het toelaten van de gedachte aan hogere werelden is in deze tijd zoiets als het binnentreden in een volstrekt duistere ruimte, zelfs al heeft men omtrent hogere werelden vage vermoedens of belevingen. Bovendien loopt men veel kans door zijn omgeving als een zonderling te worden beschouwd. Ook rust er in de natuurwetenschappelijke wereld, die onze opvattingen over wat de realiteit is vrijwel geheel gevormd heeft, een streng taboe op het denken over hogere geestelijke werelden. Uitstoting uit het wetenschappelijke forum treedt altijd vroeger of later op. We moeten dat evenwel toch begrijpen en zelfs waarderen. Dat forum blijft daardoor, hoe dan ook, betrouwbaar. De afzonderlijk leden ervan zal men altijd individueel moeten beoordelen.

ATLANTIS

Het vraagt veel inspanning om beelden te ontwikkelen die inzicht geven in het bewustzijn van de mens in het verre verleden. Rudolf Steiner heeft bijvoorbeeld over de atlantische cultuurperiode gesproken als over een periode waarin voor de huidige

zintuigen aanvankelijk niets te zien zou zijn geweest. Het waarneembaar worden van die wereld beschrijft hij als de atlantische catastrofe. Echter, het enige wat ervan zichtbaar werd, was het water. Het behoort tot de taak van antroposofen vanuit de beelden die Rudolf Steiner schetst van Atlantis, aansluiting te vinden bij de resultaten van onderzoek van paleoantropologen en archeologen. Ook wat Rudolf Steiner beschrijft over de oer-indische cultuur, vraagt om zulke arbeid. Rudolf Steiner duidt van deze oer-indische cultuur beelden aan van een onvoorstelbaar hoog karakter. De mens leefde toen met zijn bewustzijn nauw verbonden met hogere wezens.

Deze cultuur werd geïnaugureerd vanuit Atlantis door een speciaal daarvoor opgeleide groep mensen. Ze vestigden daartoe een in noordelijk India gelegen, verborgen existierend cultuurcentrum. Via Kasjmir verspreidde deze cultuur zich over India. Ze trof daar een oerbevolking die, volgens aanduidingen van Rudolf Steiner, te beschouwen is als direct stammend uit lemurische ontwikkelingsperioden. Dit waren mensen waarvan de ziel nog geheel geopend was naar de geestelijke wereld. Daarin leefden ze eigenlijk. Als het ware onder zich, voor hen in de diepte van de aardewereld, hadden ze een lichamelijke waarmee ze verbonden waren, maar hun bewustzijn had daar nauwelijks iets mee van doen, het kon de lichamelijke nauwelijks beïnvloeden. Deze mensengestalten leefden in de aardewereld een uiterst primitief, door instincten geleid leven. Instincten echter die doorgetrokken waren door hoge wijsheid.

Vergelijkt men deze gezichtspunten met de onderzoeksresultaten van paleontologen en archeologen, dan komt men zowel overeenkomsten als tegenstellingen tegen.

PALEOANTROPOLOGIE

Paleoantropologie is een tak van de natuurwetenschap die zich bezighoudt met de beschrijving van de oudste verschijningsvormen van de mens. Het is een wetenschap die zich uitsluitend fundeert op de gevonden fossiele overblijfselen van eens op aarde geleefd hebbende mensen. De paleontologie probeert inzicht te krijgen in het ontstaan en de wording van die mens.

De paleontologen hebben in de negentiende en vooral in de twintigste eeuw een groot aantal fossiele overblijfselen gevonden, vooral in Afrika, die ze met het ontstaan van de mens in verbinding hebben gebracht. Aanvankelijk was men er van overtuigd dat de mens in Azië was ontstaan, tegenwoordig zijn de meeste paleontologen het er over eens dat men daarvoor aan Afrika moet denken. We laten, zij het uiterst summier, een aantal resultaten van paleontologisch onderzoek aan onze blik voorbijgaan.² Ze reiken tot 4

miljoen jaar of nog verder terug. Over de onvoorstelbare lengte van deze perioden kom ik nog te spreken. Voorlopig houd ik me aan deze tijdsaanduidingen.

Tot de oudste van de reeks voorlopers van de mens rekent de paleoantropoloog *Australopithecus afarensis*. Men denkt dat deze soort hominiden (mensaapachtigen) aanvankelijk in min of meer tropische oerwouden heeft geleefd.

Het *uitgangspunt* van de natuurwetenschap, waarbij de werkelijkheid uitsluitend is te beschrijven als een complex van atomaire processen, waarbij het levende slechts een complicatie is van het levenloze en vervolgens de hogere levensvormen noodzakelijkerwijze uit de lagere zijn voortgekomen, *dwingt* de natuurwetenschap tot de aanname dat mensen direct afstammen van apen.

Apen zijn typische bosbewoners. Ze leven ofwel op de grond ofwel in de bomen. Het zijn allen viervoeters, ook al kunnen vooral de mensapen zich een klein beetje oprichten op hun achterste ledematen.

RECHTOP LOPEN

Uiteraard zochten de paleoantropologen die onderzoek deden naar de voorouders van de mens, naar de typische kenmerken die hen als menselijk voorkwamen. Het is gebleken dat het verschijnen van kenmerken die wijzen op een echt rechtop lopen op twee benen, met voorrang het eerste kenmerk is dat in de richting van de mens wijst. De ouderdom van de betreffende fossielen werd bepaald op 4,4 miljoen jaar BP (Before Present, de gebruikelijke tijdsaanduiding onder archeologen). Sporen die wijzen op het gebruik van gereedschappen door deze oudste hominiden zijn nergens gevonden. De eerste stenen werktuigen verschijnen pas 2,5 miljoen jaren BP. Men is er op anatomische gronden in het algemeen van overtuigd dat een gearticuleerde spraak toen nog niet tot de mogelijkheden kon behoren. Die zou nog zeker tot omstreeks 1 miljoen jaar BP op zich laten wachten.

Het is voor de paleoantropologen vooralsnog een onoplosbaar probleem waarom *australopithecus* het veilige woud verliet om zich in het voor hem veel gevaarlijker, meer open landschap te begeven, waar hij voor talloze roofdieren een gemakkelijke prooi geweest moet zijn. Hard lopen kon hij waarschijnlijk niet. Van wapens is geen spoor gevonden. Zou hij zich met knuppels hebben kunnen verdedigen? Het zou kunnen; ze laten geen fossiele rest achter. En waarom op twee benen lopen? Lopen op vier po-

1. Rudolf Steiner, *Mysterieplaatsen en inwijdingswegen* (WVG2), 7e t/m 9e voordracht.
2. Ian Tattersall, *Becoming Human*. Dit boek geeft een bijzonder prettig leesbaar overzicht over de huidige stand van zaken betreffende het onderzoek naar de afstamming van de mens.

ten functioneert immers prachtig en alle dieren doen het. De overgang van het lopen op vier benen naar het rechtop lopen op twee benen moet een uiterst ha-chelijk avontuur geweest zijn. Waardoor werden die hominiden voor de ondergang behoed?

Intrigerende vragen ontstaan. In de volgende hoofdstukken wordt hier nader op ingegaan.

2. Afkoeling en verdroging

Uit biologisch onderzoek is gebleken dat veranderingen in kenmerken van dieren in de vrije natuur ook nu nog voortdurend optreden. Dat gebeurt niet alleen door kruising, maar ook door van binnenuit optredende veranderingen in het genenmateriaal. Verreweg de meeste van die veranderingen zijn niet levensvatbaar. Als zo'n verandering wel levensvatbaar is, is het de vraag of hij is aangepast aan het milieu en is het wachten op nadere veranderingen. Dat betekent dat deze dieren gemakkelijk ten prooi vallen aan hun gebruikelijke vijanden (predators) en dan is de verandering alsnog verdwenen. Dat is vooral in grote arealen vrijwel altijd het geval. Daar kunnen nieuwe vormen zich niet ontwikkelen.

Er zijn echter hier en daar geïsoleerde plekken te vinden, afgesloten meren, ontoegankelijke dalen et cetera, waar de betreffende predators niet aanwezig zijn. Daar kan het experiment met één of meer veranderingen in functie of lichaamsbouw langere tijd ongestoord voortgang vinden en tot consolidatie leiden. Zo'n plek noemt men een niche. De Antroposofische Vereniging heeft soms het karakter van een niche.

Zulke niches ontstaan in de natuur vooral in periodes met snelle en ingrijpende veranderingen in het klimaat. Dat zou zich vooral in de laatste tien miljoen jaar hebben voorgedaan. De ontwikkelingen waarover we hier spreken, speelden zich vooral af in Afrika, in een tropisch klimaat. Meer naar het noorden, in wat nu Europa is, heerste ook toen al een veel rauwer, onherbergzamer klimaat. We hebben daar te doen met de eerste aanloop naar de ijstijden. Dat klimaat breidde zich soms in golven naar het zuiden uit, met geweldige gevolgen voor flora en fauna. Dat uitte zich in Afrika door het optreden van afkoeling, verdroging en sterke schommelingen van het klimaat. Dat wil zeggen dat er aan de bestaande flora en fauna hoge eisen gesteld werden wat betreft aanpassingsvermogen. Door deze sterke wisselingen ontstonden er overal gebieden waar de lokale flora en fauna soms duizenden jaren geïsoleerd raakte. De paleoantropologie meent dat in zulke situaties de hominiden zich hebben kunnen ontwikkelen en zich hebben kunnen losmaken uit de grote stroom. Een bioloog wordt door zijn wereldbeeld gedwongen zulke gedachten te

overwegen en zelfs voor zeker te houden.

Via zorgvuldig geologisch onderzoek is gebleken dat in de tijd waarin men veronderstelt dat de voorloper van *Australopithecus* de bomen verliet, veel wouden door het droger worden van het klimaat overgingen in iets meer open parkachtige landschappen, afgewisseld door dichte bossen en grasvlakten. Die overgang zou bij de dan levende hominiden gepaard zijn gegaan met het ontwikkelen van een steeds meer rechtopgaande houding en het lopen op twee benen. Hun handen kwamen daardoor vrij voor andere doeleinden. Welke doeleinden precies is niet duidelijk. Moeten we denken aan het verzamelen en vervoeren van voedsel? Door het ontbreken van overblijfselen van werktuigen of van bijvoorbeeld manden of iets dergelijks om verzameld voedsel te kunnen vervoeren, blijven we in het ongewisse.

HOMO HABILIS

Ongeveer 1,5 miljoen jaar verlieten tot er op nieuw sterke veranderingen in het klimaat optraden. Het werd wederom iets koeler en droger. Er begonnen savannen te ontstaan; het landschap werd veel meer open. Nog weer later, omstreeks 2,5 miljoen jaar BP verscheen er een nieuw type hominiden en bovendien werden in de betreffende aardlagen voor het eerst stenen werktuigen gevonden. Men ging spreken over *Homo habilis*. Eindelijk duidelijk mensen. Voor de archeoloog was *Australopithecus* toch niet meer dan een rechtoplopende mensaapachtige. De stenen werktuigen waren nog uiterst eenvoudig van aard, niet meer dan afgeslagen schilvers van grotere keien. Maar blijkbaar konden ze daar toch veel mee. De archeologen menen dat ze daarmee binnen korte tijd een olifant zouden hebben kunnen slachten. Door het huidige onderzoek en door nieuwe skeletvondsten wordt langzamerhand duidelijk dat er niet één type *Homo habilis* was verschenen, doch meerdere, in allerlei kenmerken verschillend.

Voor de archeoloog is het uiteraard een uitgemakte zaak dat ieder nieuwe soort moet zijn ontstaan *binnen* de daaraan voorafgaande soort. Dat dicteert hem zijn levensbeschouwing. Zo maar uit het niets verschijnen riekt naar creationisme en daar is de archeoloog als de dood voor.

Van *Homo habilis* neemt men op grond van anatomische kenmerken aan dat hij niet beschikte over een gearticuleerde spraak en ook niet over iets wat wij denken noemen. Wat dit laatste betreft neemt men aan dat daarvoor een bepaalde asymmetrie van de hersenen onontbeerlijk is en die was bij *Homo habilis* niet of te weinig ontwikkeld. Erg groot was hij niet, ongeveer 1,50 m lang.

In de jaren zeventig van de twintigste eeuw werden schedels gevonden die wezen op weer een nieuw

type mens. In 1984 werd er in Kenia zelfs een bijna compleet skelet van gevonden, gedateerd 1,6 miljoen jaar BP. Het moeten lange, vrij slanke mensen zijn geweest, geheel gebouwd om op de savanne te leven. De herseninhoud was half zo groot als die van de huidige mens. De asymmetrie van de hersenen was iets toegenomen, hetgeen men als aanduiding beschouwt voor een mogelijk licht zelfbewust voorstellingsdenken. Men noemt hem *Homo ergaster*.

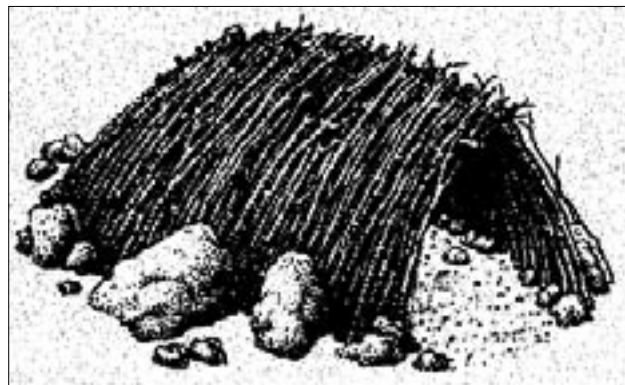
Na enkele honderdduizenden jaren ontwikkelt deze mens een geheel nieuwe set gereedschappen. De schilvers worden aangevuld met vuistbijlen. Een beetje vlak, druppelvormig gereedschap. Het maken ervan vereiste duidelijk veel meer vakkundige bewerking, waarbij goed inzicht noodzakelijk was om de geschiktheid van het stenen materiaal te kunnen beoordelen en te kunnen inzien hoe je moest slaan om de juiste vorm te krijgen.

3. Buiten de gebruikelijke orde

Omstreeks 900.000 BP treedt opnieuw een in grote golven zich manifesterende verslechtering van het toch al verkoelde klimaat op. De poolkappen breiden zich enorm uit en ook de gletsjers in het alpengebied versmelten tot een enorme ijskap. We kennen dit verschijnsel als de ijstijden, het Pleistoceen. Perioden die gepaard gingen met geweldige veranderingen, waarvan men op goede gronden meent dat ze zeer stimulerend gewerkt hebben op het ontwikkelen van zowel fauna als flora.

Door de ijsvorming verdween in de koude perioden een deel van het water uit de circulatie. De intense kou verdreef planten en dieren naar warmere streken. Gedurende de warmere tussenperioden kwam het water weer opzetten, met als gevolg dat groepen dieren en planten gedurende lange perioden van elkaar geïsoleerd kwamen te leven. Juist dat laatste betekent voor de paleontoloog dat in die min of meer beschermde niches vele nieuwe vormen konden ontstaan.

Omstreeks 1 miljoen BP verschijnt een volgende stap in de ontwikkeling van de mens in de gestalte van *Homo erectus*. Het is een fors gebouwde mens met nog altijd een veel geringer herseninhoud dan bij de moderne mens. Deze ontwikkelingsstap wordt op de meest uiteengelegen plaatsen op aarde gevonden. In Europa verschijnt hij omstreeks 500.000 BP en wordt hij meestal aangeduid als *Homo heidelbergensis*. Van deze mens zijn in Zuid-Frankrijk, Terra Amata, de resten van waarschijnlijk een jagershut gevonden (datering ongeveer 400.000 BP). Deze hut bevatte een vuurkuil; het eerste zekere teken dat de mens het vuur kon gebruiken. De illustratie is een

reconstructie van die hut. Hij zou hebben bestaan uit in de grond gestoken en boven bij elkaar gebonden takken. Dat komt merkwaardig sterk overeen met hetgeen Rudolf Steiner aanduidde als de 'bouwwerken' van de Oer-Indische cultuur.

De oudste tekenen die wijzen op de aanwezigheid van vuur liggen veel verder terug, ongeveer 1,5 miljoen BP. Het is merkwaardig dat duidelijke tekenen die wijzen op een stookplaats tot 200.000 BP uiterst zeldzaam zijn. Daarna worden ze gewoon. Dit plaatst de archeoloog uiteraard voor raadsels. Waarom heeft deze mens het vuur zo'n tweeduizend eeuwen slechts spaarzaam gebruikt? Vuur is toch een uiterst praktisch middel om mee te overleven, ook al kan het levensgevaarlijk zijn. Met een vuur kon hij roofdieren van zich afhouden. Het gaf warmte, men kon er voedsel mee bereiden.

Er zijn gebeurtenissen die ons misschien op het goede spoor kunnen zetten. In China was de samenstelling van wat wij buskruit noemen al vele eeuwen goed bekend. De Chinezen gebruikten het om er vuurwerk mee te maken. En met vuurwerk kon men allerlei festiviteiten, wellicht vooral religieuze feesten, op een indrukwekkende wijze luister bijzetten. Men mag aannemen dat er ook wel eens vuurwerk ontploft is; met wellicht dramatische gevolgen. Men is er echter in China slechts bij uitzondering op gekomen met behulp van dat spul vuurwapens te ontwikkelen. Toen het in Europa de alchemist Berchtold Schwarz overkwam dat zijn mengsel van sal, mercur en sulfur (salpeter, koolstof en zwavel), waarmee hij al experimenterend het raadsel mens trachtte op te lossen en waarbij uiteraard het vuur een rol moest spelen, tot zijn grote schrik ontplofte, heeft hij misschien wel aan de duivel gedacht, doch tevens niet over het hoofd gezien dat dit poeder bij krijgsverrichtingen wel eens een grote rol zou kunnen spelen. Het werd het eind van de Middeleeuwen: kastelen en fortificaties werden gemakkelijker veroverbaar en daarmee begon een groot deel van de macht van edellieden weg te smelten.

Zou het vuur voor *Homo heidelbergensis* een overeenkomstige betekenis hebben gehad als het vuurwerk voor de Chinezen: de uitdrukking voor iets

machtigs, iets heiligs of iets verschrikkelijks, wat alleen in de handen van ingewijden thuishoorde? Waren die stookplaatsen aanvankelijk uitsluitend offerplaatsen? Laten we ons toch realiseren dat een kampvuur niet alleen een gelegenheid is om marshmallows op de juiste wijze klaar te maken.

DE MODERNE MENS

Een volgende sprong in de ontwikkeling verschijnt omstreeks 120.000 BP als *Homo sapiens neanderthalensis*. De stenen werktuigen zijn duidelijk verder ontwikkeld. Men staat hier voor de vraag of de Neanderthaler heeft kunnen spreken. Gezien zijn werktuigen, waarvan de vervaardiging wijst op bewust gehanteerd inzicht, is het voor de archeoloog niet begrijpelijk hoe bijvoorbeeld de ervaren gereedschappmaker zijn leerling dit ambacht heeft kunnen overdragen zonder gearticuleerde spraak. Toch moet dat vele duizenden jaren het geval zijn geweest. Anatomisch is voor gearticuleerde spraak een bepaalde werving van de schedelbasis en een afdaling van het strottenhoofd ten opzichte van de schedel noodzakelijk, om zo de onontbeerlijke resonantieholte te verkrijgen. Men meent dat beide kenmerken bij de Neanderthaler niet aanwezig waren.

Omstreeks 30.000 jaar geleden verschijnt de moderne mens, *Homo sapiens sapiens*. Er is een geweldig verschil met de Neanderthaler. We kennen hem in Europa als de CroMagnonmens, de eigenlijk volmaakte kunstenaar die ons de prachtig beschilderde grotten heeft nagelaten. Het waren mensen die hun doden met ritueel gingen begraven, grafgiften meegaven en dus duidelijk beschikten over gedachten over een hiernamaals. Waar hij plotseling vandaan kwam, is voor de paleoantropoloog nog altijd een raadsel. Deze kan niet anders veronderstellen dan dat die mens ergens uit Afrika moet zijn gekomen. Gedachten over zo iets als Atlantis zijn uiteraard voor hem verboden.

De paleoantropologie zal zonder twijfel nog een groot aantal gegevens uit fossiele overblijfselen te voorschijn weten te halen, vooral uit DNA-resten zal nog heel wat aan inzichten ontwikkeld kunnen worden. Er zullen zeker ook nieuwe vragen uit voortkomen.

Het is voor sommige paleoantropologen een intrigerende vraag en ook wel een verontrustend probleem waarom de ontwikkeling naar de mens toe slechts langs enkele lijnen is verlopen en ten slotte uitliep op het voortbestaan van slechts één enkele soort. Waarom zijn er niet een groot aantal verschillende mensensoorten langs verschillende lijnen ontstaan? Bij de apen bijvoorbeeld is dat heel gewoon geweest; er zijn talloze zeer verschillende soorten apen, die

al heel lang, geheel los van elkaar bestaan. Waarom niet een aantal geheel verschillende mensensoorten? Eigenlijk verdraagt een paleontoloog het niet dat de mens zo'n uniek wezen is, dat zo duidelijk uit de gebruikelijke orde valt.

Ik heb hiermee een inderdaad wel zeer summier beeld gegeven van de huidige staat van de paleoantropologie. Het beeld is goed in aanzienlijke mate zelf te vergroten door de studie van een zeer uitgebreide literatuur.

4. Verharden en oplossen

W e plaatsen naast de door de huidige wetenschap globaal geaccepteerde voorstellingen een aantal beelden die we kunnen ontlenuen aan de gegevens die Rudolf Steiner ons ter beschikking heeft gesteld.

Geesteswetenschappelijk onderzoek geeft de mogelijkheid de gegeven feiten nog op een heel andere wijze te benaderen. Met name kun je de gedachte overwegen dat de ontwikkeling van het mensenwezen niet het *gevolg* was van de ingrijpende verandering in de aardse omgeving, doch de *oorzaak* ervan. Zulke gedachten zijn alleen denkbaar en krijgen realiteitskarakter als je het antroposofische mensbeeld je in voldoende mate hebt eigen gemaakt. Dan wordt het bijvoorbeeld mogelijk afkoeling en verdroging, waarover in het voorgaande gesproken werd, niet als een uitsluitend fysiek proces op te vatten, doch ze te zien als in golven optredende, turbulente vormprocessen waardoor de aarde zodanig wordt omgewerkt, dat ze ook fysiek de mensheidsontwikkeling zal kunnen dragen. Het zijn niet alleen uiterlijke processen die zich afspelen, maar het zijn afwisselend processen van verdichting en oplossing die doordringen tot in het innerlijk van de toenmalige substantie. Die substantie zelf was toen nog intens doortrokken door levenskrachten.

Levenskrachten zijn in geen enkel opzicht vergelijkbaar met de ons bekende fysieke krachten. Ze zijn wezenlijk anders. Sterker, het zijn wezens, levenswezens. Het is niet onwaarschijnlijk dat zich bij de genoemde vormprocessen een gigantische strijd heeft afgespeeld tussen de verschillende wezens waaruit de uiterlijke wereld te voorschijn moest komen. Wezens wier taak het was de substantie te verdichten tot dat wat wij nu als rotsen en gesteente beleven. Andere wezens die zich daartegen met alle macht verzetten en de aardesubstantie terug wilden voeren naar de kosmos. Uiteindelijk moesten ze zich er mee tevreden stellen zich te kunnen openbaren in het stromende verdampende water. Ze moesten helpen als regen en als rivieren de aarde mede vorm te geven. In die sfeer vindt men ook de wezenlijke achtergrond van de ijs-

tijden. Dan is de aarde zover gevormd dat de mens uit de etherwereld in het zichtbare kan verschijnen.

Dat vormen en verdichten van de aarde, waarvan uiteindelijk de ons bekende ijstijden de culminatie vormen, heeft zich niet overal op aarde in dezelfde tijd voltrokken. Er waren gedeelten waar de oploskende etherwezens nog lang de overhand hielden en de aarde in levende beweging hielden. Dat waren de contreien waar de mens mee verbonden was. De aarde was daar helemaal nog niet zichtbaar. We noemen dat Lemurië.

REINIGING

Het begin van Lemurië moeten we in aardse tijd uitgedrukt plaatsen vele miljoenen jaren voor er sprake is van de vorming van het heelal waarover de archeoloog spreekt. Zelfs de term miljoenen jaren is misleidend, eonen zou al beter zijn. Wij tellen jaren als het aantal omwentelingen van de aarde om de zon, maar in Lemurië was nog geen sprake van vaste, om elkaar draaiende hemellichamen. Er waren ethersferen met steeds wisselende onderlinge relaties. Het begrip tijd zoals wij dat nu kennen, had zich nog niet uitgekristalliseerd. Lemurië als tijdperk en Lemurië als een gebied zijn hulpvoorstellingen om althans enigszins met elkaar over de er achter liggende realiteiten in gesprek te kunnen raken.

Zo zeggen we ook dat de kern van Lemurië daar lag waar nu de Indische Oceaan ligt. Andere delen van de aarde waren al veel verder voortgeschreden in de verdichting. Daar begint op een gegeven ogenblik de geologie over te spreken. In die gebieden had het leven zich aanvankelijk geheel teruggetrokken. De aarde was daar woest en ledig. Pas veel later keert daar het leven terug in de vorm van planten en dieren.

Terwijl de mens in de onzichtbare kern van Lemurië werd ontwikkeld, moest hij zich ten gevolge van de ingreep van het geestelijke wezen Lucifer ontdoen van bepaalde hoge scheppingskrachten die in hem werkzaam waren. Dat begon met het verschijnen van dierlijk leven dat rechtstreeks afkomstig was uit het zintuigleven van de mens. Dat is niet zo merkwaardig, want Lucifer heeft in de eerste plaats de mens de toegang gegeven tot de zintuigen. Die zintuigprocessen verschenen als de wereld van de protozoën, de zogenaamde eencelligen. Later verschijnen er ook organismen met de eerste primitieve voortbewegings- en stofwisselingsorganen.

Deze reinigingsprocessen begonnen dus bij het hoofdgebied van de toenmalige mens. Met zijn hoofd was de mens het meest met de aarde verbonden. De zintuigprocessen, met alles wat daarbij behoort, verschenen veel later in de zichtbaarheid als de vogels.

In Vroeg-Lemurië, voor de ingreep van Lucifer, was de mens nog een wezen wiens hoofdgebied sa-

menviel met de gehele aarde. Zijn ritmische gebied besloeg de totale planetaire wereld met daarin de zon als middelpunt. Zijn stofwisseling-ledematengebied was aanwezig waar we nu de vaste sterren vinden, van waaruit de hiërarchieën van geestelijke wezens werkzaam zijn. Ik kom hier later op terug.

Na het hoofdgebied stegen de reinigingsprocessen op tot in het gebied dat bij de huidige mens het ritmische midden is. Vanuit dat gebied was in de mens de ontembare lust ontstaan zich met alles te verenigen wat hem aantrok of in paniek te vluchten voor wat hem angst inboezemde. Het merendeel van deze krachten werd veel later gebonden in de roofdieren.

Tenslotte werd ook het stofwisseling-ledematengebied gereinigd. Stofwisseling hangt samen met opbouw. Verteringskrachten zijn geweldige vernietigingskrachten. Beide krachten moesten aan de mens onttrokken worden. Hij zou ze onder leiding van Lucifer misbruikt hebben. Ze verschenen veel later op de reeds zichtbaar geworden aarde als de hoefdieren.

Ondanks deze reinigingsprocessen ging Lemurië toch ten onder. De menswording verplaatste zich vanuit het gebied van de latere Indische Oceaan via Afrika naar het gebied waar nu de Atlantische Oceaan ligt. We noemen dat gebied dan Atlantis. Dat alles speelde zich nog geheel in de etherwereld van de aarde af.

Die tocht van Lemurië naar Atlantis heeft, in aardse termen, eveneens miljoenen jaren geduurd. Ik kom op de tijdsproblemen later nog weer terug. In die periode ging de ontwikkeling van de mensheid in de etherwereld gewoon door. Successievelijk werd de mens bevrijd van de krachten die we nu in de dierenwereld tegenkomen, daar echter gebonden aan vast gevormde lichamen en onderworpen aan strenge wetmatigheden, zodat ze geen kwaad meer konden. In de laatste fase van deze tocht begonnen de zoogdieren te verschijnen.

De zich verdichtende aarde oefende op sommige mensenzielen een zodanige aantrekkingskracht uit dat deze zielen zich voortijdig door hun gedrag met een lichamelijke lieten omhullen. Ze verschenen in dierachtige gestalten als de eerste primaten. Deze mensen in dierengestalten *hadden* dus al wel een lichaam op aarde, maar konden zich er niet geheel in vertonen. Op het eind van de tocht verschijnen er op die manier mensapen, de hominiden, waaronder de reeds beschreven australopithecus. Deze laatsten zijn dus helemaal geen apen, doch de uiterlijke verschijning van mensen die zelf nog voor het allergrootste deel in de geestelijke wereld verblijven en daar opgenomen zijn in een hoog wijsheidslicht. Dat hogere deel is – omdat het immers ontaard is (vrij van aardekrachten) – uitstekend bruikbaar voor de hiërarchieën. Wellicht waren het mensenzielen die door hun

vooraangaande ontwikkelingen neigden tot een sterke relatie tot de aarde. Met hen konden de hiërarchieën werkzaamheden verrichten die met de regulier ontwikkelde mensen niet mogelijk waren.

Deze gebeurtenissen vonden zoals gezegd plaats gedurende de tocht van Lemurië via Afrika naar Atlantis. Dat komt overeen met de voorstelling van de meeste paleontologen dat de mens in Afrika zou zijn ontstaan.

We moeten ons realiseren dat de hierboven beschreven gebeurtenissen betrekking hebben op de hoofdstroom van de mensheidsontwikkeling en deze dus niet te nauw tot bepaalde gebieden beperken. Het is dus mogelijk dat ook elders mensen uit de etherwereld verschenen.

Ook gedurende de ontwikkelingen in Atlantis zijn er mensenzielen die een zeer sterke hang naar de aarde gaan vertonen waardoor verhardende, mineraliserende invloeden sterk kunnen inwerken. Voor hen is Atlantis daardoor niet langer de omgeving waarin ze kunnen leven, ze worden buiten Atlantis gevoerd, waar ze verschijnen als bijvoorbeeld *Homo habilis*, *Homo ergaster*, *Homo erectus* en ten slotte als *Homo sapiens neanderthalensis*.

Mineraliseren is een sal-proces, in de zin zoals de alchemisten het begrepen. Het gevolg van dit sal-worden is dat de imponderabiliën – etherische, astrale en ik-processen – losgemaakt worden van de substantie. De substantie zelf begint daardoor uiteen te vallen. Voor de mens betekent het dat zijn gemineraliseerde lichamelijke op aarde moet gaan verschijnen. Hij moet Atlantis verlaten.

5. Aardse tijd – geestelijke tijd

Uiterlijk gesproken was er 10 miljoen jaar geleden nog geen enkel teken van menselijke aanwezigheid, zelfs van geen enkele hominoïde. De mens verbleef nog geheel in het onzichtbare Atlantis.

65 miljoen jaar BP eindigde de lemurische periode in een wereldwijde catastrofe. Atlantis begon met het ‘ontdieren’ van de mensheid: de hogere dierenwereld, de zoogdieren, verschenen in de zichtbaar wordende wereld buiten Atlantis. Zichtbaar in zijn gestalte, maar substantieel nog niet zo verdicht als wij nu de minerale wereld kennen.

Eigenlijk zijn in die periode mens en landschap nog niet geheel van elkaar te onderscheiden. Het ontstaan vanuit een dichte tropische vegetatie van veel meer open landschappen met lichtere bebossing en zelfs savannen, kan je opvatten als een directe uiting van de mineralisering in de mens. Uitgesproken in menselijke termen, zien we dat de onderstroom, de

opbouwende krachten van de wezensdelen die zich eerst met de aarde verbinden, vanuit de stofwisseling aan het opstijgen is, eerst in het middengebied, waardoor veel meer uitgesproken seizoenen optreden, en vervolgens in de koelheid van het hoofd, waardoor verstarringsprocessen op aarde werkzaam worden. Zo wordt vanuit het bovenzinnelijke de aarde rijp gemaakt voor het afdalen en het verschijnen van de mens.

In de loop van een kleine vijf miljoen jaar verschenen er op deze manier achtereenvolgens de door de paleoantropologen gevonden hominiden die we eerder beschreven. Zo lang Atlantis nog bestond, konden van daaruit direct nieuwe mensentypen in de zichtbaarheid verschijnen. Met de ondergang van Atlantis houdt deze mogelijkheid op. De mineralisering van de aarde is dan zo ver voortgeschreden dat van een rechtstreekse verschijning van een mens vanuit de geestelijke wereld geen sprake meer kan zijn. Verschijnen op de aarde kan dan nog alleen via de gebruikelijke voortplanting plaatsvinden. Het is een intrigerende vraag of het sindsdien voor de geestelijke wereld mogelijk is, via het vanuit de stofwisseling ingrijpen in de erfstructuren, in het DNA bijvoorbeeld, nieuwe typen, ook van mensen, te laten ontstaan. Bij de paleoantropologen leeft de gedachte dat aanzienlijke wijzigingen in het type gepaard gaan met verrassend weinig veranderingen in het DNA-patroon. Anders kunnen zij niet begrijpen hoe uit het ene type ooit een type zou hebben kunnen ontstaan met zulke geheel nieuwe eigenschappen. In de geesteswetenschappelijke visie is dat een veel minder groot probleem. In die visie zijn de erfstructuren niet de oorzaak van de gestalte, doch de beperkingen waaraan het betreffende wezen zich moet onderwerpen. Ik heb niet de neus van mijn vader, ik heb mijn eigen neus, doch bij het vormen ervan moest ik mij, net als hij, helaas houden aan de beperkingen die met de erfelijkheid samenhangen.¹

HET OPSTIJGEN VAN DE HERSENSCHEDTEL

Ten aanzien van de Neanderthaler beschrijft Rudolf Steiner dat we bij deze vorm van menszijn te maken hebben met een mensengestalte overeenkomstig de gestalte die de palaeontologen beschrijven, doch een gestalte waarvan de ziel geheel is vervuld van hoge wijsheid.²

Anatomisch is voor deze mens kenmerkend dat de hersenschedel zich meer achter het gelaat bevindt dan,

1. Dit onderwerp is uitvoerig behandeld in *De Twee Stromen*, Deel V, Hoofdstuk 19.119.
2. R. Steiner, *Anthroposophie als Kosmosophie*, Deel II, GA 208, 14e voordracht, Dornach 23-10-1921.

zoals bij ons, erboven. Bij ons is de hersenschedel als het ware veel verder omhoog gerezen. Dat is een ontwikkelingsgebaar dat we elders, bij de beschrijving van de onderstroom, veelvuldig zijn tegengekomen.¹ De onderstroom omvat alle opbouwende krachten van alle wezensdelen die, zoals gezegd, zich eerst met de aarde verbinden en vandaar via de stofwisseling in de mens binnenstromen. Bij de kosmische mens, de mens als zonnewezen, bevindt de aarde zich centraal in het dan sferische mensenwezen. Zoals we reeds beschreven is de aarde voor deze kosmische mens dan het kosmische mensheidshoofd. Een hoofd dat hij met alle mensen in die wereld gezamenlijk heeft. Denk hiervoor aan de schets die Rudolf Steiner gaf aan Henny Geck. We kennen deze schets als *Adam Kadmon in Lemurië*. Adam Kadmon is niet *een* mens, hij is *de* mens. Eigenlijk de mens van voor de zondeval. In de schets staat hij met zijn hoofd het diepst. Dat hoofd is de aarde. Tussen dat centrale hoofd en de perifere kosmos weeft de planetenwereld waarvan de zon de oorsprong is. De aarde is uit die zon afgedaald. Bij de vroege kosmische mens lag het hoofd centraal in het hart. Na de luciferische ingreep maakte de mens bij het afdalen uit het paradijs een wenteling van 180°. In de loop van het mineraliseringsproces rees vervolgens het hoofd langzamerhand op uit het hart en passeerde daarbij zelfs het gelaat.

Als je dit ontwikkelingsgebaar meditatief verwerkt, verheldert dat een aantal vragen in aanzienlijke mate. Wij zijn bijvoorbeeld voor de waarneming voorbij de zintuigen omhoog gedreven en we kunnen daardoor alleen met abstracte, vaak hovaardige voorstellingen om ons heen kijken. Voor een waarachtige waarneming moeten we inderdaad in deemoed tot het verschijnsel afdalen.

Het zou wel eens kunnen zijn dat het omhoog drijven van de hersenschedel resulteerde in het ontstaan van de onontbeerlijke resonantieruimte nodig voor het kunnen ontwikkelen van het spraakorgaan.

ONVOORSTELBAAR LANGE TIJDPERKEN

Rudolf Steiner vermeldt als periode van de atlantische catastrofe de ijstijden. Die beslaan in totaal een zeer lange periode. Geologisch spreken we over een tijdperk vanaf 900.000 BP tot ongeveer 10.000 BP. Met dit soort getallen komen we in ernstige problemen met de tijdsaanduidingen van Rudolf Steiner. Die geven de indruk van veel kortere perioden. Dat geldt in nog veel grotere mate voor de perioden voor de ijstijden. We zullen er van uit moeten gaan dat er tot en met het grootste deel de atlantische cultuurperiode verschillende tijdstromen aanwezig waren.² Pas als de gehele mensheid Atlantis heeft verlaten, verloopt op aarde alles in de tijdstroom die wij ook nu nog kennen. Ten opzichte van de geestelijke wereld

verloopt alles op aarde eindeloos traag, in die zin dat voor een ontwikkeling waar in de geestelijke wereld een bepaalde tijdspanne voor nodig is, voor de ermee samenhangende ontwikkeling op aarde vele duizenden malen meer tijd nodig is. Dat betekent bijvoorbeeld: als een mens, laten we zeggen, tachtig jaar op aarde heeft geleefd en dan terugkomt in de geestelijke wereld, dat hij daar ervaart bij wijze van spreken slechts enkele weken of nog korter afwezig te zijn geweest. Of, anders gezegd, dat de onderlinge verhoudingen in de geestelijke wereld in die tijd vrijwel niet zijn gewijzigd. Dat komt overeen met een uitspraak van Rudolf Steiner waarin hij vermeldt dat de mens bij het sterven terugkeert naar het moment in de geestelijke wereld waarop hij deze wereld verliet om geboren te worden. Ons tijdsbewustzijn geldt derhalve alleen voor het aardse bewustzijn. In de geestelijke wereld heersen totaal andere tijdstructuren. Structuren die nauwelijks met het aardse verlopen van de tijd te correleren zijn. Waarschijnlijk moet je zelfs zeggen dat in de geestelijke wereld een werkelijk totaal andere tijd heerst. Wie geboren wordt, stap uit die tijd in de aardse tijd. Na de dood stap hij in de geestelijke tijd terug.

Voor de Oer-Indische cultuur leidt Guenther Wachsmuth³ uit de aanduidingen van Rudolf Steiner als jaartallen af: van 7227 tot 5067 voor Christus. Zulke getallen moet je zonder twijfel als kerngetallen waarden. Toch blijft de interpretatie van de getallen voor mij nog problematisch. Mag je ze als jaartallen in onze zin opvatten? Of moet je ze als aanduidingen zien van ontwikkelingen in de etherwereld? Het laatste komt mij het meest waarschijnlijk voor.

1. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel I t/m Deel V. Vooralsnog zijn uitsluitend Deel I, II en III in druk verschenen.

2. Zie *De Twee Stromen*, Deel I, § 2.18.4, Deel II, § 54.3.19 en zie ook als Deel V zal zijn verschenen in § 18.115.11 en § 18.115.30.

3. G. Wachsmuth, *Werdegang der Menschheit*.

6. Onvoorstelbaar traag

Wanneer je je realiseert dat het tijdperk van *Homo habilis*, het oude steentijdperk, iets minder dan een miljoen jaar geduurd heeft, en de archeologen betreffende de mens in dat tijdperk tot nog toe geen wezenlijke vernieuwingen hebben kunnen vinden, dan kun je dat als feit eenvoudig constateren, zo goed als er in die tijd dieren hebben bestaan die slechts in geringe mate veranderingen ondergingen. Een miljoen jaar zonder enig teken tot nog toe van enige culturele ontwikkeling; een miljoen jaar aldoor dezelfde stenen werktuigen, geen vuur, geen taal, geen tekenen van religieus leven, zoals het begraven van doden met grafgiften? Een onvoorstelbaar lange tijd van absolute stilstand, lijkt het.

Als je de vraag zo stelt, heb je de aandacht eenzijdig op het aardse vlak gericht. Het tijdperk van *Homo habilis* valt binnen de atlantische cultuurperiode. Immers, Lemurië eindigt omstreeks 65 miljoen jaar BP.¹ Je moet dus het innerlijke oog niet richten op de zichtbare aarde, doch op de ontwikkelingen die zich op een grootse wijze in de met de aarde verbonden etherwereld afspeelden. Tezelfdertijd leefden in de dan reeds zichtbare wereld mensachtige wezens in het steentijdperk, in het Paleolithicum of Pleistoceen.

Waarom moesten die hominiden waarover we spraken daar op aarde zijn? Waren ze er soms omdat niet de mens ontwikkeld moest worden – dat gebeurde in Atlantis, dus in de etherwereld – maar omdat de aarde ontwikkeld moest worden?

Voor hetgeen nu volgt is het vruchtbaar zich betreffende de menselijke stofwisseling inzichten eigen te maken zoals die bijvoorbeeld beschreven zijn in *De Twee Stromen*, deel I.² Daarin wordt aan de hand van uitspraken van Rudolf Steiner beschreven dat de fysieke substantie die deel uitmaakt van de lichamelijke van de mens op aarde, niet afkomstig is uit de voeding die de mens in zich opneemt, maar door het ik van de bovenstroom³ als nieuw geschapen substantie aan de mens en daarmee aan de aarde wordt toegevoegd. Via de mens wordt aardse substantie volledig vernietigd en vervolgens vervangen door geheel nieuw geschapen substantie, zodat de aarde aan een voortdurend vernieuwingsproces onderhevig is. Zonder mens zou de aarde in korte tijd volledig verval-

AHRIMAN'S NETTEN

Dit zijn gezichtspunten die absoluut noodzakelijk zijn, wil je niet in de netten van het geestelijke wezen Ahriman verstrikt raken. Wanneer je dit soort gedachtegangen niet zelfstandig in de ziel tot bloei kunt brengen, kun je je innerlijk niet verweren tegen de zeer harde, door Ahriman geïnspireerde gedachten

en inzichten van de moderne biologie en biochemie. Gedachten die ten grondslag liggen aan de huidige opvattingen over de erfelijkheid, de gentechnieken en verwante gebieden. Praten over de negatieve uitwerkingen van deze wetenschapsgebieden – hoe noodzakelijk ook – is toch uiteindelijk klagend en slap gezwets in verhouding tot de krachten die er een rol spelen, als ze niet uiteindelijk duidelijk en expliciet gevormd en gevoed worden door gedachten en wilsimpulsen die direct afkomstig zijn uit het meest innerlijke geestwezen van de mens. Slechts daartegen is Ahriman niet bestand. Al het andere is voor hem een lachertje.

DE AARDE ALS MINERALISEREND WEZEN

Je kunt de aarde in zijn geheel goed opvatten als een macrokosmisch mensachtig wezen. Een wezen met een fysiek lichaam, de minerale wereld, met een etherlichaam, waarvan de plantenwereld deel uitmaakt, een astraal lichaam dat met de dierenwereld is verbonden en een ik, zoals de mens dat op aarde nodig heeft om werkzaam te kunnen zijn.

Ik heb er zojuist op gewezen dat de processen op aarde onwaarschijnlijk langzaam verlopen in verhouding tot de processen in de zielenwereld en in de geestwereld. Ter wille van de voortgaande ontwikkeling moesten er in de minerale wereld diepgaande veranderingen plaatsvinden. De substantie moest tot in zijn meest innerlijke kern zo worden doorgevormd dat ze voldeed aan de eisen die bijvoorbeeld Ahriman daaraan stelde, wilde hij zijn medewerking nog langer verlenen aan het in stand houden van de aarde. Dank zij dat vormproces kunnen wij nu aardse substantie manipuleren alsof ze uit atomen bestaat.⁴ Dat vormproces heeft die vele miljoenen jaren geduurd. Het was al ingezet in de lemurische periode. Aanvankelijk kon de mens daarbij in de geestelijke wereld blijven. In de loop van de atlantische cultuurperiode moest er iets van hem, een soort afspiegeling en een deel van zijn stofwisseling, op aarde verschijnen. Want alleen via de menselijke stofwisseling kon dit vormproces in de aardse substantie werkzaam worden. Dat zijn, op een gegeven ogenblik, bijvoorbeeld *Australopithecus* geweest en de daarop volgende Hominiden. Al die miljoenen jaren speelde de ontwikkeling van de mens zich af in de geestelijke wereld, in een totaal andere tijdstroom. Die miljoenen jaren zijn dus niet nodig

1. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel II, § 5.41.4. e.v.

2. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel I, §§ 2.10.6 e.v.

3. Over het begrip bovenstroom wordt in de volgende hoofdstukken uitgebreider gesproken.

4. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel I, Hoofdstuk 9: Hoe bestaan atomen?

geweest voor de ontwikkeling van een mensgestalte op aarde, doch voor de mineralisering van de aarde zelf. Successievelijk moesten daarvoor menslichamen op aarde verschijnen waarin van fase tot fase het zenuw hoofd (dat deel van het hoofd dat bij de onderstroom hoort, de hersenschedel) zover in zijn ontwikkeling was voortgeschreden, dat van daaruit de mineralisering tot de nodige diepte gevoerd kon worden.

HET VERSCHIJNSEL MENS

Het is niet zo gemakkelijk zich een beeld te vormen van de realiteit van de eerste op aarde zichtbaar geworden mensgestalten. Het waren mensgestalten bij wie de ziel leefde en beleefde in het onzichtbare, in het geestelijke aspect van de aarde. Het fysiek-etherisch-astrale deel van deze mens verscheen in het zichtbare als een door instincten geleid dierachtig wezen. Hoe leefde dat wezen?

Het is wellicht behulpzaam bijvoorbeeld het herinneringsbeeld van een kudde koeien in de wei wakker te roepen. Zie ze daar staan op een zonnige zomerdag. Op een gegeven moment beginnen zich donkere wolken samen te pakken en even later barst een geweldig onweer los met aan alle kanten bliksemflitsen, windstoten, hagelstenen en een plensregen. De koeien laten, meestal met de kop van de wind afgekeerd, het geweld lijdzaam over zich heen komen. Druipnat staan ze daar. Als de bui over is en de zon weer schijnt, gaan ze verder met grazen of met herkauwen.

In de bossen op de Veluwe leven wilde zwijnen. Je ziet ze zelden; niemand zorgt voor ze, ook niet als het wekenlang vriest en sneeuwt. Ze tieren welig. Wie verzorgt dat gedrag? Doen ze het zelf of gebeurt het hun?

SPIEGELENDE ZENUWSTELSEL

Onze cultuur laat zich tevreden stellen door de dwanggedachte dat dit alles ontspruit aan en wordt bestuurd door het centrale zenuwstelsel, door de hersenen. We zien immers niet dat die koeien omhuld zijn door een hele schaar van wezens die de dieren leiden en beschermen. Dat kunnen die wezens, omdat de dieren beschikken over organen die hun werkzaamheden kunnen spiegelen.

Tot die organen behoort het zenuwstelsel. Het zenuwstelsel spiegelt; het is geen oorzaak. Integendeel, het beperkt de mogelijkheden die genoemde wezens hebben door zeer eenzijdig te spiegelen, al naar de soort dieren. Dat is een zeer ongebruikelijke manier van benaderen, maar wel een zeer vruchtbare. Iedere soort heeft zijn eigen beperkingen, waardoor zowel zijn gestalte als zijn gedrag bepaald worden. Hoe primitiever het dier, des te omvangrijker kunnen de werkingen zijn vanuit de geestelijke wereld, bijvoorbeeld

vanuit de elementaire wereld. Denk maar aan de regenwormen, via welke een gehele akker verzorgd kan worden. Of aan de mieren, waardoor het bos in leven kan blijven. Ze doen wat de elementaire wereld hun 'opdraagt'.

We hebben als mensheid een steeds complexer, derhalve steeds meer beperkend zenuwstelsel gekregen. We kunnen ons alleen bewust worden van wat het zintuig-zenuwstelsel ons toestaat: een lege, abstracte wereld, hoe schoonschijnend ook.

De weg naar de toekomst is alleen te vinden als je je bewustzijn bij tijden los kunt maken van het fysiek-lichamelijke. Dat kun je als je de kosmische intelligentie van de aartsengel Michaël aanvaart.

7. Afdaling uit een hoog bewustzijn

We hebben in het voorgaande getracht enige harde noten te kraken en kunnen nu getroost teruggaan naar de ontwikkeling van het menselijk bewustzijn. We kunnen ervan overtuigd raken dat dit bewustzijn aanvankelijk geheel het werk was van de hiërarchieën en dat het daardoor tot in de hoogste hoogten reikte. Van menselijk zelfbewustzijn was toen nog geen sprake. Dat moest op aarde worden ontwikkeld. Daarvoor was de doorvorming van de aarde noodzakelijk.

Die doorvorming was in de tijd van de Griekse cultuur zo ver gevorderd dat de hiërarchieën zich zowel uit de aarde als uit de mensenziel konden gaan terugtrekken.

Wanneer je de in deze artikelen beschreven beelden samenvat, kun je gaan inzien dat het goed mogelijk is de archeologische en de antroposofische gezichtspunten tot één geheel ineen te voegen. Je moet daarvoor wel tot het inzicht kunnen komen dat het ontstaan en de eerste ontwikkeling van de mensheid zich niet op de aarde maar in de geestelijke wereld heeft afgespeeld. Dat betekent tevens dat het bewustzijn van de mens niet is voortgekomen uit het dierlijke zenuwstelsel, maar is afgedaald uit het hoge bewustzijn van de hiërarchieën. Ons bewustzijn is de meest tot 'aarde' geworden vorm van een oorspronkelijk zeer hoog geestbewustzijn. Zo beschouwd kun je zelfs zeggen dat het de laagste vorm van bewustzijn is. Het bewustzijn van de dieren daarentegen is minder ver afgedaald en is dus blijven staan op een hoger niveau. Je hoeft alleen maar te kijken naar de onontbeerlijke functie die dieren in de natuur vervullen. De mens kan daar op geen enkele manier aan tippen. Wij staan voor de opgave vanaf die laagste trap langzaam weer omhoog te stijgen. Dat gaat heel

langzaam. Je kunt goed begrijpen dat sommige wetenschappers het denken van antroposofische geesteswetenschappers maar infantiel gekwebbel vinden.

ZELFSTANDIGE GEDACHTEN

De laatste fase van het ontwikkelingsproces waarin de mens nog deel kon hebben aan een door de hiërarchieën bewogen denken, speelde zich af in de Griekse cultuur. Voor die mens was het nog mogelijk achter de natuur wezens behorend tot de geestelijke wereld min of meer dromend waar te nemen. In het heldere waakbewustzijn begonnen bepaalde hoger ontwikkelde mensen zich zelfstandig gedachten over de natuur te vormen. Toch beleefden ze dat denken nog niet geheel als eigen denken, maar als geïnspireerd vanuit de geestelijke wereld.

In de Griekse cultuur werd dit geïnspireerde denken vooral gewekt als de mens zich richtte tot de natuur. Dat is in de Romeinse cultuur verdwenen; daar wordt het denken vooral gewekt door de persoonlijke verhouding tot een bezit, een openbare functie of als onderlinge conflicten een rol gaan spelen. Een Romein wil daarvoor regels opstellen. Regels worden langzamerhand belangrijker dan feiten. Wanneer een Griek een stuk land kon afpalen, was dat land van hem. Hij had het feitelijk afgepaald. Een Romein moest aan de hand van een document kunnen aantonen dat het betreffende stuk land van hem was. Afpalen gold niet.

In de Middeleeuwen strekte dit afperken zich vooral uit in het religieuze leven. Niet de innerlijke ervaring gold, alleen wat in de Schrift geschreven staat gold nog. Nieuwe openbaringen werden uitgesloten. De traditie werd heilig.

Tot ontzetting van de kerk werd tegen het eind van de vijftiende eeuw de deur naar de geestelijke wereld op een smalle kier gezet. Maar daarvoor moest de mens wel een eigen nieuwe manier van denken ontwikkelen. Dat kon hij alleen aan de hand van de zintuiglijk waarneembare verschijnselen. Aanvankelijk probeerde men dat ook aan de hand van voorstellingen die men ontleende aan de geschriften uit voorbije culturen, vooral de klassieke culturen en de christelijke theologie.

Francis Bacon (1561-1626) drukte de mens met harde hand op de feiten. Alleen waarneembare feiten golden, al het andere was verboden op straffe van uitsluiting uit de wetenschappelijke gemeenschap. Het werkt nog altijd zo.

DEUR OP EEN KIER

Het licht door genoemde smalle kier kan door twee poorten in ons bewustzijn binnenkomen. De eerste poort is de poort van de geboorte. Eigenlijk is dat licht veel meer een warmtestroom. Als zodanig heeft hij altijd bestaan, doch voor het bewustzijn is deze

stroom vrijwel geheel verduisterd. Hij komt via de aarde binnen in de stofwisseling en gaat op weg naar de hersenschedel, in de hoop daar tot licht gemetamorfoseerd te worden. Op die weg moet deze stroom een groot deel van zijn bezittingen achterlaten, zodat hij ten slotte voor het bewustzijn als een schimmige voorstelling verschijnt.¹

De stroom waar ik het hier over heb, is uitvoerig in mijn boek *De twee stromen* beschreven als de onderstroom. Hij vindt zijn oorsprong in het voorgeboortelijke en bevat alle gegevens omtrent het fysieke lichaam, het etherlichaam, het astrale lichaam en de ik-organisatie. Dat is abstract uitgedrukt; je kunt ook zeggen dat er een poort is waardoor de ziel de relatie in stand kan houden tot alle wezens die de wezensdelen substantieel aan de mens ter beschikking stellen. Deze poort wordt door Rudolf Steiner aangeduid als de poort van de maan.² Alle wezensdelen zijn de uitdrukking van de werkzaamheid van wezens: hiërarchische wezens, elementaire wezens, geesten van de omloopstijden en ik-dragende wezens.

Al die werkzaamheden kunnen slechts binnenstromen via de stofwisseling, want alleen de stofwisseling beschikt over de openheid en de subtiele wendbaarheid waardoor deze hoge geestbewegingen zich met de mens in zijn aardse verschijning kunnen verenigen.

Ook kan de werkzaamheid van genoemde wezens niet direct vanuit de geestelijke wereld in het zichtbare lichaam van de mens binnenkomen; ze moet eerst in de aardesfeer – het centrum van de kosmos – binnendringen. Aardesfeer betreft hier niet alleen de voor ons zichtbare aarde. De aardesfeer in antroposofische zin strekt zich uit tot daar waar de astronoom spreekt over de meest perifeer liggende grens van het heelal. Alles waar de astronoom over spreekt, is vanuit dit gezichtspunt aarde. Hij kijkt namelijk alleen naar verschijnselen die met aardse wetmatigheden zijn te begrijpen. Iets anders bestaat voor hem niet.

Als je je deze gedachten eigen kunt maken, kun je begrijpen dat de onderstroom uit de aarde in de stofwisseling opstijgt en niet direct uit de geestelijke wereld neerdaalt.³

MINERAAL WEZEN

In de mens ondergaat de onderstroom een krachtig verzoutingsproces. Dat wil zeggen dat alles wat zich niet direct in de minerale wereld kan vertonen

1. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel I, Hoofdstuk 18.
2. R. Steiner, *Esoterische Betrachtungen karmischer Zusammenhänge*, 1e Band, GA 235, 1ste voordracht, Bern 25-1-1924 en 6e Band, GA 240, 10de voordracht, Zürich 28-1-1924.
3. F. Wijnbergh, *De Twee Stromen*, Deel I, § 2-20-10.

van de onderstroom wordt losgemaakt en onzichtbaar blijft. De onderstroom stijgt daarbij in fasen op tot in het hoofd. De losgemaakte imponderabilia (dat wat niet meet- en weegbaar is) worden daardoor succesievelijk aan de ziel ter beschikking gesteld. Vooreerst beleven we deze imponderabilia in de ziel als wils-, gevoels- en denkbewegingen. Ten slotte verdort de onderstroom in de hersenschedel en wordt tot de grondslag voor onze voorstellingen. Het zijn dan geheel levenloze gemineraliseerde inhouden en structuren. Er zijn evenwel nog geen bewuste voorstellingen. Je kunt dit gebied van de onderstroom het minerale wezen noemen. Het minerale wezen is het enige aspect van de mens dat zichtbaar is geworden.

Mineralen kunnen in de aardewereld echter alleen bestaan als de etherwereld er een etherisch tegenbeeld aan toevoegt. In de taal van de elementaire wereld betekent dit dat aan ieder mineraal elementaire wezens als het ware als wachter worden vastgeklonken. Zij maken het in de aardewereld verschijnen van het mineraal mogelijk. Dat betekent niet dat een mineraal een etherlichaam zou hebben en dus in wezen levend zou zijn. Een dergelijke verhouding geldt uiteraard eveneens voor de minerale grondslag van onze voorstellingen.

Die minerale grondslag kan niet in ons bewustzijn binnentreden. We zouden er totaal door overweldigd worden. De minerale grondslag moet ter wille van het bewustzijn vernietigd worden. Ook dat proces zou het bewustzijn niet kunnen verdragen, het bewustzijn zou in een totale chaos ten onder gaan. Het etherische tegenbeeld dat nu overblijft, kan in het bewustzijn binnenkomen als een voorstelling.

Wie vernietigt echter deze minerale substantie?

8. Nominalisten en realisten

Naast de eerste poort (die als maanpoort in de vorige aflevering ter sprake kwam) is er een tweede poort waardoor de geestelijke wereld zich met de mens kan verbinden; deze poort wordt gevormd door de zintuigen. Rudolf Steiner spreekt hier over de poort van de zon. Wanneer een mens iets waarneemt, doet hij dat met zijn bovenstroom. De bovenstroom leeft in eerste instantie in het waarnemingslicht, dat wil zeggen in alle waarnemingskwaliteiten. Daar omspeelt de bovenstroom vanuit de periferie alles wat waarneembaar is. De bovenstroom werkt daar eigenlijk nog universeel en nog niet individueel. Individueel wordt hij pas als hij zich verbindt met een bepaalde ziel. Dan kan het betreffende individuele ik zich openbaren en werkzaam worden. De bovenstroom kan in die ziel binnenkomen via de zintuigen. Hij vormt in de ziel een waarnemingsbeeld aan de

hand van het verschijnsel waar de ziel zich mee verbonden had. Dat wil zeggen dat de bovenstroom de in de wil werkende onderstroom er toe moet brengen tezamen met de bovenstroom dat waarnemingsbeeld te vormen. Dat beeld is vooralsnog onbewust, want het bevindt zich in het wilsgebied, het is het resultaat van een handeling. Rudolf Steiner noemt het de 'gewöhnliche Imagination' (op 22 augustus 1919 te Stuttgart, in *Algemene menskunde als basis voor de pedagogie*, WV-11, blz. 37).

NOMEN

Dit beeld kan alleen bewust worden gemaakt door er een voorstelling aan te koppelen. Het ik van de bovenstroom verbindt zich daartoe met het minerale wezen en ontmineraliseert daarin een structuur waarvan hij beleeft dat ze zou kunnen passen bij het betreffende waarnemingsbeeld. In het bewustzijn licht daardoor het etherische tegenbeeld op als een voorstelling. In de keus welke structuur tot voorstelling wordt gemaakt, kan het ik zijn vrijheid veroveren. Het kan zich ook aan de conventies houden die in zijn omgeving gebruikelijk zijn.

Met behulp van deze voorstellingen kan de ziel het denken tot ontwikkeling brengen. De ziel gebruikt daarvoor de denkbewegingen die het astrale lichaam aan de ziel ter beschikking stelt. Als het ik het wil, kan het de denkbewegingen overnemen en zelf gaan denken. Dat is de opgave waarvoor we in onze tijd staan.

Het voorgaande samenvattend kunnen we zeggen dat er twee poorten zijn waardoor bewustzijnsinhouden in de vorm van voorstellingen in de ziel kunnen binnen komen. De maanpoort is gericht op het voor-geboortelijke, de zonnepoort kijkt naar de toekomst. Iedere ziel kan in principe beide poorten gebruiken. Zoals we vorige maand beschreven, stroomden lang geleden via de maanpoort rijke geestinhouden in de ziel binnen. In de loop van de tijd verdroogden deze inhouden tot abstracte voorstellingen. In de Middeleeuwen was het bewuste gebruik van de zonnepoort nog niet volledig mogelijk. De geestelijke wereld gebruikte hem om morele impulsen in de mensenziel te laten binnenstromen. De ziel functioneerde pendelend tussen beide poorten. Denkend maakten de meeste mensen gebruik van de maanpoort. Voor hen waren gedachten, begrippen en voorstellingen niet anders dan subjectieve aanduidingen, nomen, die de ziel nodig had om te kunnen communiceren. Objectieve waarde hadden die nomen, die namen, niet. Deze denkers werden nominalisten genoemd.

DE TOEKOMST GLOORT

Slechts enkele denkers begonnen te vermoeden welke vermogens achter de zonnepoort lagen te

wachten. Met name als zij zich waarnemend tot de natuur richtten, begonnen ze te vermoeden dat zich achter de verschijnselen een wereld van kenbare realiteiten verborgen hield. Realiteiten die tot uitdrukking konden worden gebracht door de gedachten waarmee je de verschijnselen aanduidde. Zij vermoedden vermogens waarmee opnieuw, doch nu op een geheel andere wijze, de toegang tot de geestelijke wereld kon worden verkregen. Dat was voor hen de eigenlijke realiteit. En zo werden ze ook genoemd: realisten.

Zoals gebruikelijk stuitte dat op een enorme traditionalistische conservatieve weerstand. Dankzij het feit dat de realisten over een aantal geweldige en strijdvaardige denkers beschikten, onder wie in de eerste plaats Thomas van Aquino, konden ze de aanvallen van de eveneens over krachtige denkers beschikkende nominalisten weerstaan.

Niet al te lang overigens. Wat de realisten zochten, een realiteit als grondslag voor de verschijnselen, leek namelijk gevonden te worden door de ontluikende natuurwetenschap. Eerst de mechanische natuurwetenschappen, vervolgens de atoomleer en alles wat daar verder uit voortkwam.

Dat die atoomleer niets te maken heeft met wat de realisten zochten als de basis van de natuur, ontrok zich meer en meer aan het bewustzijn. We zijn tegenwoordig veel meer oerconservatieve nominalisten dan we zelf voor waar willen houden; we kijken uitsluitend naar het verleden. De toekomst is pas iets als hij verleden is geworden.

Ook de antroposofie lijkt een geweldige band met het verleden te hebben. Alles begint bij ons met Saturnus. Daarvan weten we ongelooflijk veel, maar dat weten is waardeloos als we het niet voortdurend en misschien wel uitsluitend gebruiken als een middel om de ziel te richten op de toekomst. Zonder bedreven geesteswetenschap zuigt het verleden ons steeds weer naar zich toe en verliezen we ons in de geworden wereld. Het beeld van de Oude Saturnus is waardeloos als we het niet op het moment zelf opnieuw denkend geschapen hebben en het denkend in leven houden. Zodra we het weten, sterft het.

DENKKRACHTEN

Het denken is een activiteit die zich niet afspeelt in de onderstroom, niet in de bovenstroom, doch in de ziel. De onderstroom levert voor dit denken de voorstellingen: eventueel de imaginaties, inspiraties of intuïties. De denkactiviteit zelf wordt door de bovenstroom gewekt, door de stofwisseling van de onderstroom ertoe te brengen zich te offeren en zich te metamorfoser tot in de ziel werkzame, maar met de ledematen samenhangende wil. Die wil kan tot licht worden als de mens levend in het betreffende moment vragend de wereld tegemoet treedt en zich opent voor

de noden die de situatie in zich draagt. Deze wil kan in het hoofdgebied opstijgen en zich daar metamorfoser tot denkkrachten. Dat zijn denkkrachten met een sterk wilskarakter. Dat zijn de denkkrachten waarmee de realisten opereerden; ze zijn een manifestatie van de kosmische intelligentie.

Wanneer dit wilsdenken via de zintuigen de geestelijke wezens van de situatie kan ontmoeten en zich daardoor kan laten vormen, kan het terugwerken op de stofwisseling die zich wederom metamorfoser kan, doch nu tot de voor de situatie nodige handelingsimpulsen. Als die handelingsimpulsen als ‘gewöhnliche Imaginationen’ bewust kunnen worden – ze moeten zich daarvoor door het zenuwstelsel laten spiegelen – kan de handeling uitgevoerd worden.

9. Veroveren van vrijheid

Voorgaande maanden noemde ik reeds enige keren het begrip kosmische intelligentie. Rudolf Steiner spreekt er vooral na de ‘Weihnachtstagung’ (Kerstbijeenkomst 1923) over. Het is de benaming van een realiteit waar je slechts langzaam een goede verhouding toe kunt krijgen. Je moet die realiteit op veel manieren trachten te benaderen.

Kosmische intelligentie kun je aanvankelijk karakteriseren als een bepaald vermogen. Het is het vermogen de ziel in verbinding te brengen met die wezens die de mensen willen inspireren met impulsen, waardoor de mensheid de mogelijkheid krijgt mee te werken aan toekomstige ontwikkelingen. Je kunt ook zeggen dat de kosmische intelligentie het de mens mogelijk maakt zich te voegen in het werk waarmee de hiërarchische wereld bezig is.

Zoals een werknemer in een groot bedrijf alleen dan tot een medewerker van niveau kan worden als hij de doelstelling van het productieproces tot de zijne heeft gemaakt, een deel van de organisatie is geworden en alle deelnemers als collega heeft aanvaard. Zo geeft de kosmische intelligentie de mens de mogelijkheid zelfstandig een deel van de geestelijke wereld te worden. Daarom kan de mens zich alleen met de kosmische intelligentie verbinden als hij dit wil. Kosmische intelligentie is inderdaad wil. Maar hij is ook licht. Kosmische intelligentie is tot licht geworden wil.

LICHTWIL

De mensheid heeft nog een lange weg te gaan voor hij zich geheel met die lichtwil kan verbinden. Hij is met dat avontuur begonnen door deze lichtwil in zijn denken op te nemen. Dat wil zeggen dat hij zijn gedachten zelf begon te willen denken. Daartoe kon hij alleen komen voor zover de hiërarchieën zich

geheel uit zijn bewustzijn hadden teruggetrokken. Dat was bereikt omstreeks de negende eeuw na Christus; in Europa de tijd van Karel de Grote. Alles wat tot dan toe door de hiërarchieën in het denken was geïnspireerd, moest opnieuw zelfstandig doordacht worden. Men hield zich daarbij vooreerst angstvallig aan de traditionele gedachte-inhouden. Die gedachte-inhouden werden gecanoniseerd. Ervan afwijken kon de doodstraf ten gevolge hebben. Vooral het gedachtegoed van Aristoteles werd als heilig beleefd.

Gedurende de gehele Middeleeuwen heeft men zich met deze zware denkarbeid beziggehouden. De mensen voelden zich zwak en onzeker tegenover deze overweldigende taak. Wij kunnen ons nauwelijks meer een beeld vormen voor welk een immens, stralend en diepzinnig bouwwerk de middeleeuwer zich bij het lezen van Aristoteles gesteld voelde. Wij begrijpen niets van de diepe eerbied die de middeleeuwse mens tegenover dit werk vervulde. Bedenk, als contrast, hoe velen in onze cultuur met de gedachten van andere mensen omgaan. Sommige mensen zien in elke door een ander uitgesproken gedachte de uitdaging om deze zo mogelijk als onzin te ontmaskeren. De gestalte van iedere grote denker wordt tot zo gering mogelijke proporties teruggebracht. Eerbied voor mensen en voor wat ze gedacht hebben, is in deze tijd nauwelijks meer gegeven.

LEEGTE EN VRIJHEID

An het eind van de Middeleeuwen, omstreeks de vijftiende eeuw, was het werk van het opnieuw doordenken van de inhouden uit het verleden grotendeels volbracht. De Europese mensheid had zich vrij gedacht ten opzichte van dat verleden. Dat wil zeggen dat hij in wezen met een lege ziel in de wereld stond. Een eerste voorwaarde voor het veroveren van de vrijheid was daarmee vervuld. Dit geldt uiteraard in bewuste zin uitsluitend voor degenen die de voortrekkers in het geestesleven waren. Dat betekent evenwel niet dat de overige mensen daar niets mee te maken zouden hebben gehad. Integendeel, de genoemde werkzaamheden hadden een grote invloed op de algemene zielenwereld. Een wereld waar iedere mens, zij het onbewust, intens mee samenhangt.

Juist genoemde leegheid maakt het mogelijk dat de geestelijke wereld nu de kosmische intelligentie aan de mens ter beschikking kon stellen.

MICHAËL

Zoals de onderstroom via de maanpoort openstaat voor alle verworvenheden uit het verleden – zowel substanties als vormkrachten – zo staat de bovenstroom via de zonnepoort open voor de toekomst. Uit het verleden stroomt in de lichamelijke dragende warmte, uit de toekomst straalt in het geestwezen van

de mens activerend licht.

In dat licht leeft Michaël, maar ook het ik leeft in dat licht. In het algemeen kennen wij ons ik niet. Wij kennen er slechts de spiegeling van in de ziel. Dat is ons ikbewustzijn. Het ikbewustzijn geeft ons de mogelijkheid de realiteit van het ik te beleven, ook al kennen wij het niet. Zowel Michaël als het ik behoren tot het gebied van de bovenstroom; van daaruit werken ze. Het was vanaf het oerbegin Michaëls taak de kosmische intelligentie te beheren. Het is niet eenvoudig om een echte verhouding tot de kosmische intelligentie te krijgen. Dat komt doordat de kosmische intelligentie nooit iets is, maar altijd wordt. Ze is voortdurend in metamorfose en ontwikkeling. Ze leeft als de scheppingswil van de hiërarchieën.

De Grondsteenspreuk kan ons behulpzaam zijn bij het innerlijk naderen van de kosmische intelligentie. Deze spreuk noemt het zich openen voor de kosmische intelligentie Geist-Erschauen (het geest-aanschouwen) en zegt bovendien waar dat Geist-Erschauen toe leidt. Namelijk tot vrij willen als een geschenk vanuit de derde hiërarchie. Zo vindt de mens zijn ik temidden van engelen, aartsengelen en archai. Zij zijn de dragers van de kosmische intelligentie en Michaël is daarbij hun leider.

Het is de toekomstige taak van de mens om mededragers te worden. Daarom kun je zeggen dat het zwaartepunt van de kosmische intelligentie is afgedaald tot in de mensenzielen op aarde. Zonder de medewerking van de mens op aarde kan de kosmische intelligentie niet meer regulier werkzaam worden. Michaël is daardoor afhankelijk geworden van de mensen op de aarde.

GIFANGEL ERUIT

Ik ben dit artikel begonnen met het aanvaarden van een uitdaging. De uitdaging om dat gehele complex van gedachten dat velen ertoe heeft gebracht de mens als een zinloos ding in een zinloze wereld te beschouwen, om te vormen met behulp van de antroposofische geesteswetenschap. Vanuit de natuurwetenschap wordt door sommigen gedacht dat de wereld maakbaar zou zijn. De maatschappij heeft hen daarin veelvuldig gevolgd. We staan nu verbijsterd te kijken naar de puinhopen die dat denken heeft opgeleverd.

In veel mensenzielen leeft hoopvol licht. Dat licht mag niet verduisterd worden. Geen mens is zinloos. Ook de wereld waarin onze ziel leeft, is niet zinloos. Ze wacht slechts tot we het natuurwetenschappelijke complex van gedachten, dat de mens tot een zinloos resultaat van het toeval heeft gemaakt, zijn gifangel ontnemen. Niet door die wetenschap af te wijzen, maar door haar te metamorfoserend. Dit artikel is een kleine bijdrage in die richting.

Artikel uit: Motief nrs. 70-78, januari-oktober 2004